

ISSN 1392-5369

*Specialusis ugdymas. 2010. Nr. 2 (23), 31–43**Special Education. 2010. No. 2 (23), 31–43*

PATYČIŲ PRIEŽASČIŲ IR SPRENDIMO BŪDŲ VERTINIMAS: SPECIALIZUOTOS UGDYMO INSTITUCIJOS UGDYTINIŲ POŽIŪRIS

Daiva Alifanovienė, Odeta Šapelytė

Šiaulių universitetas

P. Višinskio g. 25, LT-76351 Šiauliai

Eglė Valančiūtė

Šiaulių logopedinė mokykla

Vytauto g. 235, LT-77178 Šiauliai

Straipsnyje analizuojama patyčių problema, siekiant atskleisti, kaip specializuotoje ugdymo institucijoje besimokantys mokiniai vertina ir apibūdina patyčių reiškinių, jų atsiradimo priežastis bei kokia pagalba, patyčių problemos sprendimo būdai mokinių vertinimu yra priimtinausi. Šiam tikslui realizuoti pasirinktos kiekybinė (uždaro tipo klausimynas (N = 176) ir kokybinė tyrimo priemonė (mokinių rašinių turinio analizė (N = 20)). Tyrimo duomenys rodo, kad specializuotos ugdymo institucijos mokiniai susiduria su šia problema, o rinkdamiesi patyčių išgyvendinimo būdus pažymi tėvų, pedagogų ir kitų profesionalų įtraukimo, komandos sudarymo svarbą. Taip pat akcentuojama taisyklių, numatančių tinkamo elgesio ribas, reikšmę, pagalba kitiems, empatiškumas, bendraamžių tarpusavio santykių analizė. Tiriamieji mano, kad reikia teikti pagalbą ir aukoms, ir priekabiuotojams, įtraukiant visą mokyklos bendruomenę. Empiriniai duomenys rodo, kad patyčias sukeltys veiksniai ir priežastys yra kompleksinio pobūdžio, taigi ir intervencija bei pagalbos teikimo procesas turėtų būti kompleksiškas.

Esminiai žodžiai: *patyčių situacija, patyčių priežastys, patyčių problemos sprendimo būdai ir pagalba, specializuotos ugdymo institucijos ugdytinių vertinimas.*

Įvadas

Lietuvos pirmavimas pasaulyje pagal patyčių dažnumą ir gausumą, vis didėjantis agresyvumo, smurto (tiek psichologinio, tiek fizinio) lygmuo visuomenėje: pradeda nuo šeimos kaip privačios, viešai nedemonstruojamos erdvės, pereinant prie viešųjų, didžiajai visuomenės daliai matomų erdvių (kaip žiniasklaida, politinė arena ir pan.), psichosomatinės vaikų ligos ir dar daug kitų veiksnių byloja, kad patyčios mūsų šalyje pasiekė epidemijos mastą. Visuomenėje egzistuojantis požiūris į patyčias šokiruoja tuo besidominčius mokslininkus. Žmogaus pažeminimas mūsų šalyje yra taip paplitęs, kad dažnai nėra laikomas blogybe, o priimamas kaip socialinė norma, kai kurie tėvai ir mokytojai patyčias aiškina, kaip teigiamą dalyką, kuris užgrūdina vaiką, leidžia įsitvirtinti grupėje. Tuo tarpu vaikai tokio elgesio griebiasi dėl to, kad jaučiasi nepakankamai vertinami ir mylimi; norėdami pakelti savo savivertę, pažemindami kitus, besityčiodami iš kitų jaučiasi stipresni ir geresni (Povilaitis 2006).

„Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ (2000) patyčiomis vadina veiksmą – blogo darymą tyčia kieno nors apmaudui, piktumui. Patyčių sampratai priskiriamas pasityčiojimas, pajuoka, priekabių ieškojimas, ujimas, užgauliojimas, erzinimas, įžeidinėjimas – tai vis kiek skirtingi šio reiškinių aspektai, leidžiantys išryškinti bendrus tokio elgesio ypatumus – skaudinantis, tyčinis, dominuojantis, piktas, žeminantis.

Daugelis užsienio šalių mokslininkų, analizavusių patyčių problemą, įvardija tai kaip agresyvų, pasikartojantį elgesį, kai stiprieji skriaudžia silpnuosius, turėdami tikslą sukelti fizinį ar emocinį skausmą. Patyčiomis ir priekabiavimu vadinamas ir vieno ar grupės asmenų nuolatinis spaudimas prieš psichologiškai ar fiziškai silpnesnį žmogų. Autorių traktuotėse ryškėja įvairialypis šio reiškinių sampratos pobūdis: priekabiavimas yra viena iš agresyvaus, smurtinio elgesio formų, tai yra pasikartojantis, dažniausiai grupinis reiškinys su jam būdingu jėgų disbalansu (Olweus, 1978; Olweus, 2008; Jean, 1996; Limber, 2004; Trautman, 2003; ir kt.). Mokslininkai stengiasi įvairiais aspektais atskleisti patyčių fenomeną. Jean (1996), Olweus, Limber

(2008) aiškino priekabiavimo raišką, padarinius, analizavo skriaudėjų ir aukų psichologines charakteristikas, Fleming, Jacobsen (2009) domėjosi patyčių padariniais, tyrė agresijos raišką patyrus patyčias, o vėliau agresijos pasekmes suaugus.

Priekabiavimas, patyčios kaip socialinė, psichologinė-educacinė problema yra gana išsamiai nagrinėtos daugelio užsienio šalių (Norvegijos, Švedijos, Vokietijos, D. Britanijos ir kitų) mokslininkų darbuose. Lietuvos mokslininkų, tyrinėjančių šią problemą moksliniu-akademinio bei praktiniu-taikomuoju aspektais, nėra gausu. Minėtini Povilaičio, Valiukevičiūtės (2004; 2006), Povilaičio, Jasiulionės, Kurienės (2007), Zaborsko, Cirtautienės, Žemaitienės (2005), Valeckienės, Targamadzės (2007) preventiniai, akademiniai bei praktiniai ieškojimai, analizuojantys šios kompleksinės problemos priežastis, formas, galimas pasekmes, mažinantys šio reiškinio sklaidą ugdymo institucijose.

Mūsų šalyje vaikus nuo smurto (fizinio, lytinio, emocinio), taip pat nepriežiūros gina Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (1996), kur nurodomos svarbiausios vaiko teisės ir laisvės, tarp jų teisė į asmens neliečiamybę ir laisvę (draudžiama vaiką kankinti, žaloti, žeminti jo garbę ir orumą, žiauriai su juo elgtis).

Siekiant sumažinti smurto sklaidą prieš vaikus LR Vyriausybė patvirtino Nacionalinę smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos programą 2008–2010 m., kurios tikslas numatyti ir įgyvendinti kompleksines priemones smurtui prieš vaikus šalinti priešmokyklinėse institucijose (*Zipio draugai*), pradinėse (*Second Step*) bei pagrindinėse mokyklose (*Olweus*). Siūloma juridinė ir socialinių, edukacinių, psichologinių pagalbos priemonių sistema neabejotinai suvoktina kaip pozityvus dalykas, galintis sumažinti smurto sklaidą. Kita vertus, Pasaulio sveikatos organizacijos duomenimis (2008), Lietuvos moksleiviai yra tarp daugiausia patyčių patiriančių moksleivių.

Tiek praktinis, tiek mokslinis temos aktualumas suponuoja tokius **tyrimo probleminius klausimus**: *kaip specializuotoje ugdymo institucijoje besimokantys mokiniai vertina ir apibūdina patyčių reiškinį, jų atsiradimo priežastis bei kokia pagalba ir patyčių problemos sprendimo būdai mokinių vertinimu yra priimtinausi?*

Tyrimo objektas – specializuotoje ugdymo institucijoje besimokančių mokinių nuomonė

apie patyčių priežastis bei šios problemos sprendimo būdus.

Tyrimo tikslas – atskleisti, kaip specializuotos ugdymo institucijos mokiniai vertina patyčių problemą, jos priežastis ir sprendimo būdus.

Tyrimo metodologija – moksleivių vertinimams nustatyti buvo pasirinktos *kiekybinė* ir *kokybinė* tyrimo priegios. Kiekybiniam tyrimui naudotas uždaro tipo klausimynas, sudarytas remiantis Olweus (2008), Povilaičio, Valiukevičiūtės (2004), Valeckienės (2007) tyrimais. Klausimyną sudaro blokai, atskleidžiantys patyčių psichologinius, edukacinius, socialinius ir teisinius raiškos aspektus bei pagalbos proceso ypatumus. Empiriniams duomenims tikrinti buvo taikyta deskriptyvinė statistika (proc. dažniai; vidurkiai, standartinis nuokrypis) bei neparаметriniai statistinės analizės metodai (*Kruskal-Wallis* kriterijus $p < 0,05$).

Kokybiniam tyrimui naudoti ugdytinių rašiniai, kuriuose turėjo atsiskleisti patyčių ypatumai (samprata, priežastys, pasekmės) mokyklos bendruomenėje. Duomenys buvo apdorojami turinio (*content*) analizės metodu, analizuojant juos pagal tokias diagnostines sritis: patyčių samprata ir atsiradimo priežastys, pagalbos būdai, galimos pasekmės. Šios tyrimo priegios pasirinktos, norint išsamiau atskleisti tiriamos socialinės problemos esmę bei raišką.

Tyrimo imtis – atliekant kiekybinį tyrimą (*apklausa raštu*) dalyvavo 176 4–10 klasių specializuotos ugdymo institucijos moksleiviai, o kokybiškai buvo analizuojamas dvidešimties 8–10 klasių moksleivių rašinių turinys (*content analizė*).

Patyčių priežasčių bei šios problemos sprendimo būdų vertinimai: tyrimo rezultatų analizė

Analizuojant empirinius duomenis apie tiriamos problemos mastą pastebima, kad didžioji dauguma tiriamųjų teigia, kad jiems žinoma ši socialinė problema ir jie patys yra patyrę patyčias (taip mano apie 80,7 %). Beveik pusė respondentų (48,9 %), tyrimo duomenimis, tapo emocinio priekabiavimo aukomis, apie dešimtadalis (11,9 %) yra patyrę fizinės patyčias, penktadalis (21 %) respondentų nurodė patyrę abiejų rūšių patyčias ir 18,2 % teigia, kad su šia problema nėra susidūrę.

Kaip žinoma, Lietuvoje net apie 70 proc. moksleivių yra linkę tyčiotis ir patys patiria patyčias, ką ir atspindi empirinio tyrimo duomenys.

Patyčių paplitimas Lietuvoje tiriamas pagal Tarp-tautinę mokinių sveikatos ir gyvenamosios tyrimų programą (angl. *Health Behaviour in School-aged Children – HBSC*), kurią koordinuoja Pasaulio sveikatos organizacija. Lietuvoje pagal šią programą atliktos keturios mokinių apklausos – 1994, 1998, 2002 ir 2006 metais (Švietimo problemos analizė, 2009). Kaip teigiama oficialiojoje statistikoje, pastaruoju metu Lietuvoje patyčių mastas lyg ir pradeda mažėti. Paskutiniai tyrimai rodo, kad tyčiojasi tik apie 30 proc. berniukų ir 17 proc. mergaičių, 27 proc. mokinių teigia 2–3 kartus per mėnesį arba dažniau patiriantys patyčias (palyginimui: Švedijoje – tik apie 4 proc., Latvijoje ir Estijoje apie 22 proc., Rusijoje 16 proc., Vokietijoje 14 proc.) (Švietimo problemos analizė, 2009).

Tyrimo metu viena iš svarbiausių probleminių sričių buvo susijusi su patyčių sprendimo būdais: *kaip patys mokiniai, kurie neretai susiduria su patyčių faktu, yra linkę spręsti šią problemą? Kurie pagalbos būdai, mokinių vertinimu, yra tinkamiausi sprendžiant nagrinėjamą*

problemą? Respondentams buvo pateikti teiginiai, nurodantys įvairius galimus pagalbos patyčių situacijoje būdus, kuriuos reikėjo įvertinti kaip tinkamus, mažiau tinkamus arba netinkamus. Teorinį pagalbos modelį klausimyne sudaro 4 blokai: **psichologinis** – pokalbiai su tėvais, psichologo-psichoterapeuto pagalba, dienoraštis, psichologo grupinis darbas su vaikais, kurie tyčiojasi, ir t. t.; **edukacinis** – konferencijų organizavimas patyčių tema, susitikimai su policininkais, psichologais, medicinos darbuotojais, popamokinių renginių patyčių prevencine tema organizavimas ir t. t.; **socialinis** – specialistų paskaitos mokytojams patyčių tema, tolerantiško elgesio skatinimas, tiesioginis reagavimas į vykstantį priekabiavimą ir jo nutraukimas ir pan., ir **teisinis** – piniginių baudos, auklėjamosios nuobaudos, pasipriešinimas veiksmais, atsikirtimas žodžiais ir pan. Tinkamiausių šios socialinės problemos sprendimo būdų moksleivių vertinimai pateikiami 1 lentelėje. Pasirinkti sprendimo būdai išdėstyti, atsižvelgiant į jų vertinimus rangine tvarka.

1 lentelė

Tinkamiausių patyčių sprendimo būdų vertinimas (skalė nuo 1 iki 4)

Blokai	Sprendimo būdai	M	SD
Psichologinis	Pokalbiai su tėvais	3,40	0,881
	Psichologo diskusijos su tėvais, kurių vaikai priekabiautojai arba patyčių aukos	3,16	1,055
	Pedagoginės psichologinės tarnybos pagalba	3,06	0,977
	Pokalbiai su socialiniu pedagogu	3,05	1,076
	Psichologo grupinis darbas su vaikais, kurie tyčiojasi	3,03	1,114
	Individualūs apmąstymai savyje	2,97	1,139
	Psichologo-psichoterapeuto pagalba	2,86	1,078
	Situacijos, susijusios su patyčiomis, analizė	2,81	1,066
	Psichologo grupinis darbas su vaikais, iš kurių tyčiojamosi	2,77	1,204
	Pokalbiai su draugais	2,74	1,092
	Pagalba telefonu (vaikų linija)	2,53	1,099
	Dienoraštis	2,33	1,163
	Individualus sprendimo būdas, niekam nesakant	2,32	1,203
Edukacinis	Susitikimai su policininkais, psichologais, medicinos darbuotojais	3,09	1,057
	Mokyklos vidaus tvarkos taisyklių kūrimas (analizė)	3,02	1,033
	Reguliarūs susitikimai su mokiniais, kurių metu yra plečiamos žinios apie patyčias ir įsijautimas į kitą asmenį	3,01	1,137
	Nepalankioms patyčioms aplinkos kūrimas	3,00	1,126
	Informacijos apie patyčias teikimas mokyklos bendruomenei	2,97	1,033
	Pasitikėjimo mokykla atmosferos kūrimas	2,92	1,074
	Klasės valandėlių ar pamokų apie priekabiavimą organizavimas	2,86	1,119
	Konferencijų organizavimas patyčių tema	2,78	1,111
	Informacijos apie patyčių prevenciją sklaidymas	2,78	1,057
	Diskriminacijos mažinimas grupinių paskaitų metu	2,76	1,052
Popamokinių renginių patyčių prevencine tema organizavimas	2,74	1,070	

1 lentelės tęsinys

Socialinis	Specialistų komandos būrimas: pedagogai, psichologas, socialinis pedagogas, administracija, moksleivių ir tėvų atstovai	3,17	0,999
	Partnerystė: mokykla, policija, medikai, tėvai, psichologai	3,13	1,030
	Tiesioginis reagavimas į vykstantį priekabiavimą ir jo nutraukimas	3,12	1,048
	Mokyklos veiklos plano prieš patyčias kūrimas	3,11	0,991
	Tolerantiško elgesio skatinimas	2,95	1,120
	Specialistų paskaitos mokytojams patyčių tema	2,93	1,042
	Situacijų sprendimas šeimos rate (nežinant pedagogams)	2,89	1,039
	Nuobaudos mokytojams už abejingumą patyčioms	2,82	1,116
	Situacijų sprendimas bendraamžių aplinkoje	2,81	1,072
	Grupės „Bendraamžiai bendraamžiams“ kūrimas	1,97	0,976
Teisinis	Atsakomybės už padarytą žalą prisiėmimas	3,27	0,975
	Auklėjamosios nuobaudos, skirtos konkrečiam asmeniui, remiantis mokyklos taisyklėmis	3,18	1,062
	Auklėjamosios nuobaudos pagal mokyklos taisykles	3,07	1,042
	Pranešimas policijai	2,95	1,142
	Pagalbos ieškojimas tarp draugų	2,94	1,104
	Piniginės baudos	2,89	1,178
	Nekreipimas dėmesio į patyčias	2,73	1,244
	Atsikirtimas žodžiais	2,61	1,126
	Pasipriešinimas veiksmais	2,49	1,193
	Susidraugavimas su besityčiojančiais	2,43	1,163

Tyrimo rezultatai parodė, kad kaip vieni dažniausių sprendimo būdų įvardijami pokalbiai su tėvais (psichologinis blokas) ($M = 3,4$); atsakomybės už padarytą žalą prisiėmimas ($M = 3,27$); auklėjamosios nuobaudos, skirtos konkrečiam asmeniui, remiantis mokyklos taisyklėmis ($M = 3,18$) (teisinis blokas). Kiek mažiau pasirinktas specialistų komandos būrimas: pedagogai, psichologas, socialinis pedagogas, administracija, moksleivių ir tėvų atstovai ($M = 3,17$); partnerystė: mokykla, policija, medikai, tėvai, psichologai ($M = 3,13$); tiesioginis reagavimas į vykstantį priekabiavimą ir jo nutraukimas ($M = 3,12$); mokyklos veiklos plano prieš patyčias kūrimas (socialinis blokas) ($M = 3,11$). Mažiausiai mokiniai pasirinko grupės „Bendraamžiai bendraamžiams“ sprendimo būdą ($M = 1,97$), individualų sprendimo būdą niekam nežinant ($M = 2,32$) bei dienoraštį ($M = 2,33$).

Daugiausia sprendinių pasirinkta iš psichologinio bloko. Galima teigti, kad moksleiviams svarbus bendravimas su suaugusiais (tėvais, socialiniais pedagogais), išsikalbėjimas, pagalbos ieškojimas pedagoginėse psichologinėse tarnybose, dirbant grupėse su aukomis ir agresoriais. Mažiau buvo renkama dienoraščių rašymas ($M = 2,33$), individualus sprendimas ($M = 2,32$) ar pagalba telefonu vaikų linijoje ($M = 2,53$). Tikėtina, kad sprendžiant šią sudėtingą socialinę problemą ugdytiniai nelinkę pasikliauti tik savo

jėgomis, rašant dienoraščius, niekam nesakant apie sunkią situaciją ar pasidalijant ja su bendraamžiais telefonu. Moksleiviai mano, kad būtinas suaugusiųjų ir profesionalų dalyvavimas ją sprendžiant.

Socialiniame ir edukaciniame blokuose taip pat daugiausia pritariama specialistų dalyvavimui patyčių ir priekabiavimo situacijoje. Respondentai mano, kad būtina burti įvairių specialistų (psichologų, pedagogų, medikų, policininkų) komandas ($M = 3,17$), kurti ugdymo institucijoje tam skirtus veiklos planus, nepalankią patyčioms aplinką bei taisykles ($M = 3,02$), suteikti mokiniams žinių apie šios problemos sprendimą ($M = 3,01$). Vis dėlto respondentai mažiau rinkosi interaktyvius, daugiau veiklą ir aktyvumą skatinančius būdus: bendraamžių grupių kūrimą ($M = 1,97$), situacijų jose analizę bendraamžių aplinkoje ($M = 2,81$), popamokinių renginių organizavimą ($M = 2,74$) ir kita.

Teisiniame bloke daugiausia dėmesio moksleiviai skiria atsakomybės prisiėmimui ($M = 3,27$) ir edukacinėms sankcijoms ($M = 3,18$). Mažiau mokiniai rinkosi verbalinį ($M = 2,61$) ir neverbalinį pasipriešinimą ar net susidraugavimą su besityčiojančiais ($M = 2,43$).

Remiantis tyrimo duomenimis galima teigti, kad moksleiviai yra ne tik susidūrę su patyčiomis ir priekabiavimu, bet neretai numato ir renkasi tinkamus patyčių išgyvendinimo būdus,

tokius kaip tėvų, pedagogų ir kitų profesionalų įtraukimas, komandos, atsakingos patyčių prevencijos strategijos kūrimą ir įgyvendinimą, sudarymas. Moksleiviai mano esant reikalinga kurti taisykles, numatančias tinkamo elgesio ribas, ugdančias prosocialų elgesį, pagalbą kitiems, empatiją, bendraamžių tarpusavio santykių analizę. Tiriamieji mano, kad reikia teikti pagalbą ir aukoms, ir priekabautojams, įtraukiant šeimas, specialistus ir mokyklos bendruomenę (paskaitos, valandėlės, konferencijos, kiti popamokiniai renginiai). Menkiau renkamasi bendraamžių bendraamžiams, vaikų linijos pagalbą, dienoraščių rašymą ar apskritai problemos nutylėjimą.

Patyčių sprendimo būdų vertinimų ir demografinių bei kitų kintamųjų ryšys. Tyrimo metu buvo siekiama išsiaiškinti, kaip specializuotos ugdymo institucijos mokiniai vertina tinkamiausius patyčių kaip socialinės problemos sprendimo būdus, priklausomai nuo lyties, amžiaus bei turimos patirties patyčių atžvilgiu.

Tyrime dalyvavusių mergaičių (40,3 %) ir berniukų (59,7 %) vertinimai pagalbos sprendimo būdų srityje, kaip ir buvo tikėtasi, išsiskyrė, kadangi pastebima, kad tarp mergaičių ir berniukų patyčių mastai vis dėlto ženkliai skiriasi (2 lentelė).

2 lentelė

Tinkamiausių patyčių sprendimo būdų vertinimas pagal lytį (skalė nuo 1 iki 4)

Teiginys	Mergaitės M	Berniukai M	p*
Psichologo diskusijos su tėvais, kurių vaikai priekabautojai arba patyčių aukos	3,39	2,98	0,043
Reguliarūs susitikimai su mokiniais, kurių metu yra plečiamos žinios apie patyčias ir įsijautimas į kitą asmenį	3,26	2,83	0,046
Klasės valandėlių ar pamokų apie priekabiavimą organizavimas	3,11	2,69	0,012
Situacijos (atvejo) analizė	3,00	2,68	0,050
Pagalba telefonu (vaikų linija)	2,75	2,39	0,040
Dienoraštis	2,63	2,12	0,003

* p < 0,05

Specializuotos ugdymo institucijos mergaitės (M = 3,39), palyginti su berniukais (M = 2,98), daugiau pritaria tokiam pagalbos būdai, kaip *psichologo diskusijos su tėvais, kurių vaikai yra agresoriai arba patyčių aukos* (p < 0,043). Taip pat mergaitės labiau nei berniukai linkę pritarti *reguliariems susitikimams su mokiniais, kurių metu yra plečiamos žinios apie patyčias ir įsijautimas į kitą asmenį* (p < 0,046), *klasės valandėlių ar pamokų apie priekabiavimą organizavimui* (p < 0,012), *konkrečių situacijų (atvejų) analizei* (p < 0,050), *pagalbai telefonu vaikų linijoje* (p < 0,040), *dienoraščių rašymui* (p < 0,003). Mokslininkų atliktų tyrimų rezultatai, analizuojantys priekabiavimo raiškos skirtumus tarp lyčių, leidžia teigti, kad berniukai dažniau patiria tiesioginį priekabiavimą bei patyčias ir jiems pritaria (Olweus, 2008; Gilligan, 2002; ir

kt.). Tuo tarpu mergaitės yra emocionalesnės, subtilesnės, tad dažniau susiduria su netiesioginiu priekabiavimu (izoliavimu, nenoru bendrauti klasėje). Taigi ir, jų nuomone, tinkami patyčių sprendimo būdai susiję su bendravimu, pokalbių, diskusijų, susitikimų su bendraamžiais, tėvais, psichologais organizavimu, atvejų aptarimu bei individualiu apmąstymu, refleksija, rašant dienoraščius. Beje, autoriai nurodo, kad berniukai taip pat gali susidurti su netiesioginiu priekabiavimu, tik jie patys dažniau priekabiauja prie mergaičių.

Tyrimo metu buvo siekiama atskleisti moksleivių vertinimus apie tinkamiausius patyčių sprendimo būdus pagal amžių (3 lentelė). Respondentai yra pagrindinės mokyklos mokiniai, todėl pasirinktos trys grupės pagal amžių: jaunesnieji, vyresnieji ir vyriausieji moksleiviai.

Tinkamiausių patyčių sprendimo būdų vertinimas pagal amžių (skalė nuo 1 iki 4)

Teiginys	Jaunesnieji mokiniai M	Vyresnieji mokiniai M	Vyriausieji mokiniai M	P
Atsakomybės prisiėmimas už padarytą žalą	3,23	3,00	3,47	0,041
Tiesioginis reagavimas į vykstantį priekabiavimą ir jo nutraukimas	2,90	2,96	3,41	0,019
Pasitikėjimo mokykla atmosferos kūrimas	2,75	2,71	3,20	0,027
Pagalbos ieškojimas tarp draugų	2,90	2,60	3,20	0,016
Situacijos, susijusios su patyčiomis, analizė	2,49	2,71	3,14	0,003
Situacijų sprendimas bendraamžių aplinkoje	2,62	2,60	3,10	0,040
Pagalba telefonu (vaikų linija)	2,27	2,48	2,79	0,024
Susidraugavimas su besityčiojančiais	2,33	2,13	2,70	0,027

Renkantis tinkamiausius patyčių sprendimo būdus pagal amžių, vyriausieji moksleiviai labiau nei jaunesnieji moksleiviai (abi amžiaus grupės kartu sudėjus) linkę pritarti visiems anksčiau išvardytiems pagalbos būdams. Išsiskiria tik jaunesniųjų amžiumi mokinių grupių vertinimai skirtingų patyčių sprendimo būdų atžvilgiu. Pavyzdžiui, analizuojant psichologiniam pagalbos blokui priskiriamus patyčių sprendimo būdus, tokius kaip *situacijos, susijusios su patyčiomis, analizė* bei *pagalba telefonu*, pastebima, kad tarp trijų amžiaus grupių statistiškai reikšmingas skirtumas yra būtent tarp vyriausių bei jauniausių mokinių. Taip pat vyriausieji amžiumi mokiniai ($M = 3,47$) labiau nei jauniausieji ($M = 2,90$) pritaria teiginiui, kad patyčių atveju verta rinktis *tiesioginį reagavimą į vykstantį priekabiavimą ir jo nutraukimą*. Tuo tarpu vyriausių mokinių vertinimai lyginant su vyresniųjų mokinių vertinimais statistiškai reikšmingai išsiskiria vertinant daugiau teisiniu ir socialiniu pagalbos blokui priskiriamus patyčių sprendimo būdus, kur vyriausieji amžiumi mokiniai yra taip pat labiau linkę pritarti minėtiems sprendimo būdams.

Moksliniai tyrimai rodo, kad tarp vyriausiųjų moksleivių pastebimos patyčių mažėjimo tendencijos: mažėja šios socialinės ir edukacinės problemos mastai, aukų skaičius (Olweus, Limber, 2008; Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2004; Valeckienė, 2007; ir kt.). Nežiūrint to, pasak autorių, ryškėja ir tendencija, kad vyresnieji tampa priekabautojais prie jaunesniųjų, o aukų skaičius tarp jų gerokai mažėja, taip pat mažėja ir tiesioginių fizinio priekabiavimo, patyčių atvejų. Tikėtina, kad anksčiau pateikti vyriausiųjų moksleivių pasirinkti patyčių sprendimo būdai išryškina tai, kad vyriausieji mokiniai išmoka patyčių sprendimo, apsisaugojimo, išėjimo iš tokių situacijų būdų, vyresniame amžiuje respondentai tampa mažiau pažeidžiami, gali reaguoti į patyčių situacijas ir jas analizuoti ar kreiptis pagalbos lyginant su jaunesniais mokiniais.

Tyrimo buvo siekiama atskleisti vaikų, *patyrusių patyčias*, siūlomus tinkamus jų sprendimo būdus. Tyrimo metu respondentai buvo skirstomi į grupes pagal patirtų patyčių rūšį (fizinės, emocinės, kompleksinės), buvo išskirta ir nepatyrusių šios socialinės problemos grupė (4 lentelė).

Tinkamiausių patyčių sprendimo būdų vertinimas pagal patirtį (skalė nuo 1 iki 4)

Teiginys	Fizinio pobūdžio patyčios M	Emocinės patyčios M	Fizinės ir emocinės patyčios M	Nepatiria patyčių M	P
Tiesioginis reagavimas į vykstantį priekabiavimą ir jo nutraukimas	3,19	3,01	3,54	2,88	0,028
Pranešimas policijai	2,81	2,81	3,49	2,78	0,005
Piniginės baudos	2,86	2,78	3,32	2,69	0,052
Individualus sprendimo būdas, niekam nesakant	2,95	2,13	2,42	2,31	0,049
Situacijų sprendimas šeimos rate (nežinant pedagogams)	3,19	2,84	3,16	2,53	0,035

Tinkamiausių patyčių sprendimo būdų analizė turimos moksleivių patirties požiūriu atskleidė tokias skirtybes: kompleksines patyčias, t. y. ir fizines, ir emocines patyčias patiriantys mokiniai, palyginti su mokiniais, kurie nėra patyrę jokių patyčių, yra labiau linkę pritarti tokiems pagalbos būdams, kaip *tiesioginis reagavimas į vykstantį priekabiavimą ir jo nutraukimas, pranešimas policijai, piniginės baudos*. Tuo tarpu mokiniai, patyrę fizinio pobūdžio patyčias ($M = 2,95$), labiau linkę pritarti *individualiems sprendimo būdams, niekam nesakant*, nei tie mokiniai, kurie patiria emocinio pobūdžio patyčias ($M = 2,13$). Kaip teigiama, tiesioginės fizinės patyčios dažniausiai vyksta ne vieno stebėtojo akivaizdoje, o visuomenėje, jų įvardijimo ir sprendimo tema nėra pakankamai rimtai vertinama, problemos aktualumo nesupranta daugelis suaugusiųjų (Valeckienė, Targamadzė, 2007). Dėl aplinkinių nesupratimo ir gėdos, silpnumo jausmo fizinių patyčių aukos, tikėtina, labiau linkusios į individualius sprendimo būdus. Tai iš dalies patvirtina ir dar vienas faktas, kad mokiniai, patiriantys fizinio pobūdžio patyčias ($M = 3,19$), labiau renkasi pagalbą privačiame šeimos rate, to nežinant pedagogams, nei tie mokiniai, kurie nėra patyrę jokių patyčių ($M = 2,53$).

Tyrimo duomenys rodo, kad respondentai renkasi gan griežtus patyčių sprendimo būdus (piniginės baudos; pranešimas policijai; tiesioginis reagavimas į vykstantį priekabiavimą ir jo nutraukimas), kurie šiandieninėje Lietuvos mokykloje menkai taikomi. Šios tendencijos keičiasi, socialinės ir edukacinės pagalbos procesas tampa daugiau kompleksiškas: smurto priešasčių prevencija, socialinė edukacinė pagalba, reabilitacijos priemonės. Neužtenka prisiimti atsakomybės už patyčias ar atlyginti piniginę žalą už suplėšytus rūbus ar sugadintą daiktą patyčių metu. Tokiu atveju reikalingos ne tik sankcijos, bet ir psichologinės socialinės pagalbos proceso organizavimas, kompleksinis daugiamatis patyčių problemos sprendimas.

Patyčių kaip socialinės edukacinės problemos bei jų priešasčių mokykloje vertinimas. Tyrimo metu buvo siekiama išanalizuoti moksleivių vertinimus apie patyčias kaip socialinę ir edukacinę problemą mokyklos bendruomenėje. Tuo tikslu buvo atliktas kokybinis gilinamasis tyrimas – aukštesniųjų klasių moksleivių rašinių analizė ($N = 20$). Tyrimo duomenys apdoroti naudojant turinio (*content*) analizės metodą pagal diagnostines sritis: patyčių samprata ir atsiradimo priežastys, pagalbos būdai, galimos pasekmės (Moksleivių kalba netaisyta. – Red. past.).

Diagnostinė sritis. Patyčių samprata ir atsiradimo priežastys

KATEGORIJA	TEIGINIŲ PAVYZDŽIAI	DAŽNIS
Patyčių apibrėžtis	„Vienas iš paauglių jėgos parodymo būdų“, „... psichologinio smurto pavyzdys ir tyčinis vaiko psichikos žalojimas“, „... vienas iš būdų vaizduoti savo pranašumą prieš kitus“, „... labai populiarius užsiėmimas šiais laikais“	4
Asmeninio socialinio statuso kėlimas	„... vieni nori pritapti todėl tyčiojasi, kiti nori pasirodyti prieš draugus“, „jei vaikas, kuris tyčiojasi iš kitų mato, jog visiems tai patinka ir toks jo elgesys sukelia juoką, jis jaučiasi padaręs žygdarbį“, „... gal net didžiausią įtaką daro draugai“, „tyčiojasi iš kitų tik tam, kad įtikytų savo draugams“, „... norėjimas įtikti draugams“.	5
Tarpasmeniniai santykiai šeimoje	„Dažnai tai būna šeimos įtaka“, „Galbūt patys to nenorėdami šeimos nariai pastumia vaiką taip elgtis“, „Nuolatiniai berniai, skyrybos, spaudimas mokytis ar kitoje veikloje siekti aukščiausių rezultatų natūraliai įteigia vaiką, jog jis turi protestuoti“, „Apie daugelį vaikų galima spręsti iš jų tėvų“, „Aš manau, kad dėl paauglių patyčių yra kalti tėvai, jog jie nesugebėjo išauklėti gero ir doro vaiko...“, „Kai kurie vaikai patyčias patiria ir namuose“.	6
Socialinių gebėjimų stoka	„Vaikai <...>, kurie mano, kad smurtas tai geriausia išeitis išspręsti problemas“, „... nesutarimų, nuomonių nesutapimo. Vaikams atrodo, kad nesutarimus geriausiai galima išspręsti muštynėmis arba psichologiniu smurtu“.	3
Šeimos socialinė situacija	„Mokiniai gavę geresnius pažymius yra išvadinami moksliais, iš jų kartais pradeda tyčiotis tie, kurie gavo prastesnius pažymius, nes manau, jog pavydi“, „... dažniausiai yra tyčiojami iš vaikų, kurie gyvena asocialiose šeimose“, „Didžioji dalis vaikų tyčiojasi iš pavydo...“, „Dauguma nori bendrauti su tais, kurie yra geresnės socialinės padėties...“, „... priekabautojo šeimyninės, buitinės problemos, kurios verčia jį nervingu, irzliu, o gal tiesiog jis jaučiasi viršesnis už kitus“, „... patyčios egzistuoja dėl elgesio kultūros trūkumo ar netinkamo suaugusiųjų pavyzdžio“.	6
Išvaizda, apranga, stilius	„Dažniausiai patyčių priežastys būna nemadingi drabužiai, neįprastas rengimosi stilius, charakterio bruožai“, „Didžioji dalis vaikų tyčiojasi iš išvaizdos, drabužių...“, „Šaipomasi iš visko: mažo ūgio, stambaus arba labai lieso kūno sudėjimo, pigesnių rūbų, batų, negražaus veido, dantų, plaukų“, „Jei turi savitą stilių ar truputį kitokią išvaizdą, nei aplinkiniai, sulauki neigiamų komplimentų“, „Dažniausiai patyčių priežastys būna susijusios su mokinių išvaizda, charakterio savybėmis, sugebėjimais“, „Ir iš visos šitos problemos išauga dar didesnė – patyčios dėl išvaizdos“.	6
Informacinių technologijų įtaka	„Mano manymu, viena iš patyčių ir smurto atsiradimo kaltininkų yra televizija“, „Manau, kad didžiulę įtaką tokiam baisiam vaikų elgesiui turi spauda ir televizija“, „Juk vaikas prie televizoriaus praleidžia didžiąją laisvo laiko dalį, o paskui išėjęs į kiemą bando atkartoti tą, ką darė jo mėgstamas filmuko herojus“.	3

Kokybinio tyrimo duomenys rodo, kad ugdytiniai, nors ir siaurai, bet vis dėlto suvokia, kas gi yra patyčios (psichologinis ar fizinis smurtas, jėgos rodymas, kito žalojimas, savo pranašumo rodymas), ir nurodo, kad tai dažnas reiškinys ugdymo institucijų bendruomenėse. Tikėtina, kad ir jie patys galimi patyčių situacijos aktyvūs, pasyvūs dalyviai, stebėtojai ar kitokių vaidmenų atlikėjai. Akivaizdu, kad patyčios

tampa aktualia socialine, psichologine ir edukacine problema ugdymo institucijose.

Tyrimo duomenų analizė liudija, kad moksleiviai nurodo gan svarbias patyčių priežastis, glūdinčias pačiuose vaikuose: tai noras pritapti, įtikti, būti svarbiam grupėje; neretas tai suvokia kaip puikią veiklą, žygdarbį, galintį sudaryti sąlygas įgyti aukštą statusą grupėje („noras pasirodyti prieš draugus“, „jaučiasi padaręs žygdarbį“ ir kt.). Nors, pasak autorių

(Valeckienė, Targamadžė, 2007; Frisen, Holmqvist, Oscarsson, 2008), asmenybiniame lygmenyje glūdinčios patyčių priežastys yra svarbios, bet dažniausiai nėra lemiamos, greičiausiai tai būna susiję su vaiko saugumo poreikio nepatenkinimu. Priekabautojai dažnai pasižymi agresyvumu, palankiu požiūriu į smurtą, pasikartojančio fizinio ar emocinio skausmo suteikimas kitiems vaikams sukelia jiems pasitenkinimą, nėra aukšti ir jų mokymosi pasiekimai. Taip pat stokojama empirinių duomenų, kiek individualaus asmenybinio lygmens priežastys daro įtaką patyčioms ir kuri dalis tenka socialinės aplinkos įtakai.

Socialinių gebėjimų stoka moksleivių taip pat įvardijama kaip galima patyčių tarp bendraamžių priežastis. Tokių gebėjimų stoka dažnai autorių (Pellegrini, Long, 2002; Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006) aiškinama ir artimiausios vaiko aplinkos, šeimos įtaka. Šeimoje glūdinčios patyčių priežastys dažnai yra meilės, rūpesčio, tėvų priežiūros stoka, vaikų žeminimas, fizinės bausmės, aiškių elgesio ribų nebuvimas, nepastovi šeimos struktūra. Tyrėjai (Damijonaitis, 2009; Valeckienė, 2007) nurodo, kad potencialūs priekabautojai dažniausiai gyvena nepalankioje socialinėje aplinkoje, kur skurdas, kvaišalai, skyrybos, nuolatiniai konfliktai yra dažni.

Daugumos minėtų autorių nuomone, priekabiavimo aukoms gali būti būdingas menkas savęs vertinimas, gana žemas statusas grupėje, pasitikėjimo savimi stoka. Respondentai įvardija, kad galimos patyčių priežastys gali būti menkesnis fizinis patrauklumas, apkūnumas, prastesni drabužiai ir kita. Prasta šeimos socialinė padėtis, skurdas yra rizikos faktorius, galintis sukelti patyčias. Vargingų šeimų vaikai dėl išvaizdos, drabužių („Šaipomasi iš visko: mažo ūgio, stambaus arba labai lieso kūno sudėjimo, pigesnių rūbų, batų, negražaus veido, dantų, plaukų“) neretai tampa tyčiojimosi objektu

(Olweus, 2008; Robichaud, 2007). Tokie vaikai prisiima „nevykėlio“ vaidmenį, stokoja pasitikėjimo savimi, yra atstumiami bendraamžių, jaučiasi vieniši, linkę prisitaikyti. Beje, kaip pažymi autoriai, šios savybės gali susiformuoti ir dėl pedagogų, mokyklos administracijos darbo ypatumų, kada daugiausia dėmesio ugdymo institucijose skiriama moksleivių kognityvinei raidai, elgesio modeliavimui, o ne vaikų asmenybės, jausmų ugdymui, svarbūs tampa ir mokytojų vertinimai, vaikų savybių akcentavimas ir perdavimas aplinkiniams.

Kaip galima patyčių priežasčių grupę respondentai įvardijo žiniasklaidą, informacines technologijas, iš kurių sklinda agresijos pavyzdžiai, vėliau galintys sukelti konfliktines situacijas. Priekabautojai dažnai žiūri siaubo, smurtinius, veiksmo filmus, yra agresyvesni, linkę į delinkventinį elgesį (Valeckienė, 2007).

Tyrimo duomenų analizė, mokslininkų empiriniai ir teoriniai apibendrinimai rodo, kad patyčioms atsirasti turi įtakos *vidiniai* individualūs, glūdintys vaiko asmenybėje, bei *išoriniai* šeimos, ugdymo institucijos veiksniai. Nėra nurodoma kuri nors viena priežasčių grupė, galinti paaiškinti priekabiavimo tarp moksleivių problemą. Kiekviena priežasčių grupė sąveikos procese gali veikti skirtingu intensyvumu, kurdama ydingą tarpasmeninių santykių sistemą, darydama įtaką atskirų klasių ir visos ugdymo institucijos bendruomenės mikroklimatui ir tapdama pavojinga sėkmingai sąveikos proceso dalyvių asmenybių raidai. Tyrimai rodo, kad patyčias sukeliantys veiksniai ir priežastys yra kompleksinio pobūdžio, taigi ir intervencija bei pagalbos teikimo procesas turėtų būti kompleksiškas.

Atlikdamos kokybinį tyrimą, norėjome išsiaiškinti, kaip moksleiviai vertina galimus patyčių sprendimo būdus (6 lentelė).

Diagnostinė sritis. Pagalbos būdai patyčių situacijoje

KATEGORIJA	TEIGINIŲ PAVYZDŽIAI	DAŽNIS
Uniformų buvimas mokykloje	<i>„Mokykloje šią problemą, manau, padėtų išspręsti „mokyklinės uniformos“, jos suteiktų lygybę visiems“, „Pirmas žingsnis problemai spręsti turėtų būti privalomos uniformos, dėvimos pamokose, taip būtų išsprendžiama nelygybė mokyklose“, „Dažnai šaipomasi iš vaiko aprangos, todėl mokykloje būtų galima nešioti uniformas, su jomis sumažėtų patyčių“.</i>	4
Patyčių ignoravimas	<i>„... žmonės turėtų atkreipti dėmesį į savo pasakymus, replikas“, „Žinoma, jei aplinkiniai į patyčias tiesiog nekreips dėmesio ir nerodys jokių emocijų, nebeliktų ir tikslo patyčioms“, „... reikia tik nekreipti dėmesio, kad ir kaip būtų skaudu ar nemalonu“, „Mokykloje išgirdus patyčias saldžiai nusijuokti ir nekreipti į tai dėmesio“, „Gal jeigu nekreipsim dėmesio, patyčios dingės?“, „Yra daugelis vaikų, kurie nekreipia dėmesio į pasišaipymus, nes mato, jog tas žmogus, kuris tyčiojasi, yra pavydus, norintis pasiekti daug, bet ne savo darbu, o kalbomis“, „... pabaigai patarsiu vieną dalyką, jei iš jūsų šaiposi, nekreipkit dėmesio, jei juokiasi, juoktis kartu, tuomet tas, kuris šaiposi, pasimes“.</i>	7
Tėvų reikšmingumas ugdymo procese	<i>„Psichologiškai nesaugus vaikas yra lengviausiai pažeidžiamas, todėl, tėveliai, nepamirškite, kad sūnui ar dukrai reikia ne tik naujų batų ar kompiuterio, bet ir šilumos, palaikymo, išklauso“, „šeimoje vaikas turi jaustis pilnavertis“, „Suaugusieji turi ugdyti naują, tolerantiškesnę bei kultūringesnę visuomenę“, „... tinkamas auklėjimas, skiepijant vaikams meilės, draugiškumo ir užuojautos jausmą, turėtų sumažinti šią problemą“, „... paskaitos tėvams, kuriose jiems būtų primenama, kaip reikėtų suvaldyti save, kokiais būdais jie gali padėti savo vaikams prisidėti prie patyčių problemos sprendimo“.</i> <i>„Tėvai turi daug ir atvirai bendrauti su savo atžalomis“, „Labai svarbu, jog vaikas jaustų palaikymą ir susirūpinimą iš artimųjų“, „Tėvelių auklėjimas turi labai didelę įtaką vaiko mąstymui ir požiūriui“, „Auklėdami savo atžalas tėvai turi juos mokyti draugiškumo, tolerancijos ir užuojautos“, „Matydami gražius santykius namuose, vyresniųjų sesių ar brolių rodomą pavyzdį, vaikai bus šiltesni ir malonesni“, „... mokyti savo atžalas būti tolerantiškesnius, mandagius“.</i>	11
Šviečiamoji veikla	<i>„... dažniau organizuoti įvairius seminarus mokiniams, ugdant vieningumo jausmą“, „įvairūs projektai, seminarai apie patyčių problemą ir poveikį tikrai daugumą priverstų susimąstyti“, „Džiaugiuosi, kad mokykloje, visuomenėje vyksta renginiai, skatinantys mažinti tyčiojimąsi iš vaikų bei mažinti smurtą“.</i>	3
Sankcijų taikymas	<i>„Už fizinio ir psichologinio smurto panaudojimą prieš nepilnametį turi būti skiriamos didelės piniginės baudos“, „laisvės atėmimas“, „Priekabautojus ir aktyviai dalyvaujančius asmenis informuoti ir įspėti, kad už patyčias yra baudžiama“.</i>	3
Moksleivių branda	<i>„Kol pats vaikas nesupras, ką daro ir kaip tai neigiamai veikia kitą žmogų, niekas nepasikeis“, „Vaikai turi išaugti iš patyčių amžiaus“, „Paaugliai išauga iš to amžiaus, tačiau nesu tikra dėl mažų vaikų“.</i>	3
Pastebėjimas, empatiškumas	<i>„O kodėl mes negalėtume kaip tik padėti vaikams, kuriems gyvenimas nėra toks dosnus ir neatstumti jų“, „Nelikime abejingi, kai girdime piktą žodį, ir liaukimės vertinti vieni kitus“, „Dauguma jų nusišuka nuo nuskriausto vaiko, neištiesia jam pagalbos rankos bei nesudrausmina nusikaltėlio“, „Visi vaikai gali padėti vieni kitiems mažinti nusikalstamumą, patyčias bei smurtą, nes mes patys jį ir sukeliame mus supančiame pasaulyje“.</i>	4

Kaip svarbi pagalbos ir prevencinė priemonė tiriamųjų rašiniuose nurodoma šeima, tėvų dalyvavimas ugdymo procese („*vaikams reikia šilumos, palaikymo, išklausymo*“, „*tėvai turėtų prisidėti prie patyčių problemos sprendimo*“ ir kt.). Fizinė jėga, smurtu, emociniais protrūkiais grįstas auklėjimas gali paskatinti agresyvaus elgesio modelio perėmimą ir taikymą silpnesniems. Auklėjimo stilių kraštutiniai nuo hiperglobos iki nesirūpinimo taip pat gali sudaryti palankias sąlygas formuoti netinkamam elgesiui, atsirasti patyčioms. Ir priešingai, kaip nurodo respondentai, tose šeimose, kur tėvai „daug ir artimai bendrauja, moko tolerantiškumo ir užuojautos, laiko vaiką visaverčiu... ir kt.“, tikėtina, kad vaikas turės tinkamas sąlygas augti brandžiu, užjaučiančiu, neabejingu kito jausmams piliečiu.

Kai kurie respondentai mano, kad, norint išvengti patyčių situacijos, reikėtų nekreipti į jas dėmesio, tada neliks ir tikslo tyčiotis („*gal jeigu nekreipsim dėmesio, patyčios dings?*“). Mokslininkai nurodo tokį reagavimo į patyčias būdą kaip tinkamą kai kuriais atvejais šalia kitų reagavimo alternatyvų: pasitraukimo iš situacijos, dėmesio nukreipimo, pagalbos paieškos.

Moksleiviai teigia, kad ugdymo institucija tam tikromis priemonėmis turėtų rūpintis patyčių masto mažinimu: *įvesdama mokyklines uniformas ar net taikydama baudas*. Abejonės nėra, kad ugdymo institucija turi tapti viena patyčių problemos sprendimo sudedamųjų greta vaikų, šeimų ir visuomenės. Ir ji neturėtų apsiriboti atskiromis priemonėmis, bet kurti vieningą priekabiavimo mažinimo strategiją daugiapakopiu lygmeniu, apimančiu moksleivius ir šeimas, klases, ugdymo institucijos bendruomenę, integruojant teisinius, socialinius, psichologinius ir edukacinius aspektus.

Iš tyrimo duomenų matyti, kad ugdytiniai nurodo kai kuriuos tinkamus pagalbos būdus ar jų paiešką patyčių situacijoje, nes ir patys yra išgyvenę šią problemą. Esant sudėtingoms situacijoms šie būdai nėra pakankami. Patyčios mokyklose paplitęs reiškinys ir jas sukeliančios priežastys yra daugialypės, taigi ir pagalbos priemonių sistema turi būti kompleksinė, teikiama individualiu, šeimos, klasės, mokyklos bendruomenės lygmenimis. Prevencinė veikla, skirta patyčių problemos mažinimui, taip pat turėtų vykti sistemingai ir etapiškai. Pirmiausia, esant galimybei reikia šalinti priežastis, nesudaryti sąlygų atsirasti smurtiniam elgesiui ir ugdomo-

siomis priemonėmis skatinti prosocialų elgesį. Tokia pirminė prevencinė veikla autorių įvardijama kaip itin svarbi ir reikšminga. Ankstyvoji intervencija, arba antrinė prevencinė veikla, skirta rizikos grupėms (neprižiūrimiems, žemo socialinio statuso, atstumtiems vaikams) išskirti ir specialistų, teikiančių pagalbą šiems vaikams, darbui. Galiausiai, stebint besivystančias pavojingas situacijas, skubiai ieškoma išeities, kad agresoriai nesužalotų aplinkinių ir patys savęs (Gilligan, 2002; Povilaitis, Jasiulionė, Kurienė, 2007). Autoriai nurodo, kad veiksmingiausia ugdymoji pirminė prevencinė veikla, šalinanti priekabiavimo, agresyvumo atsiradimo priežastis, tolimesnė prevencija yra imli finansiniams, juridiniams, edukaciniams ir psichologiniams ištekliams, bet ne tokia efektyvi.

Apibendrinimai

- Pastaruoju metu patyčios tarp bendraamžių tampa ne tik aktualia, bet ir grėsminga problema. Tyrimo duomenys rodo, kad specializuotos ugdymo institucijos mokiniai supranta, kas yra patyčios, yra susidūrę su šia problema, taip pat numato ir renkasi tinkamus patyčių išgyvendinimo būdus, tokius kaip tėvų, pedagogų ir kitų profesionalų įtraukimas, komandos, atsakingos už patyčių prevencijos strategijos kūrimą ir įgyvendinimą, sudarymas. Moksleiviai mano esant reikalinga kurti taisykles, numatančias tinkamo elgesio ribas, ugdančias prosocialų elgesį, pagalbą kitiems, empatiją, bendraamžių tarpusavio santykių analizę. Tiriamieji mano, kad reikia teikti pagalbą ir aukoms, ir priekabautojams, įtraukiant šeimas, specialistus ir mokyklos bendruomenę.
- Tyrimų rezultatai, gauti analizuojant priekabiavimo raiškos skirtumus tarp lyčių, leidžia teigti, kad berniukai dažniau patiria tiesioginį priekabiavimą ir patyčias ir tam pritaria. Tuo tarpu mergaitės yra emocionalesnės, subtilesnės, tad dažniau susiduria su netiesioginiu priekabiavimu. Taigi ir, jų nuomone, tinkami patyčių sprendimo būdai susiję su bendravimu, pokalbių, diskusijų, susitikimų su bendraamžiais, tėvais, psichologais organizavimu, atvejų aptarimu bei

individualiu apmąstymu, refleksija, rašant dienoraščius. Beje, autoriai nurodo, kad berniukai taip pat gali susidurti su netiesioginiu priekabiavimu, tik jie patys dažniau priekabiauja prie mergaičių.

- Tyrimai rodo, kad tarp vyriausiųjų moksleivių pastebimos šio reiškimo mažėjimo tendencijos: mažėja šios socialinės ir edukacinės problemos mastai, aukų skaičius. Tikėtina, kad vyriausieji mokiniai išmoka patyčių sprendimo, apsaugojimo, išėjimo iš tokių situacijų būdų, vyresniame amžiuje respondentai tampa mažiau pažeidžiami, gali reaguoti į patyčių situacijas ir jas analizuoti ar kreiptis pagalbos.
- Tyrimo duomenų analizė bei mokslininkų empiriniai ir teoriniai apibendrinimai rodo, kad patyčioms atsirasti turi įtakos *vidiniai* individualūs, glūdinys vaiko asmenybėje, ir *išoriniai* šeimos, ugdymo institucijos veiksniai. Nėra nurodoma kuri nors viena priežasčių grupė, galinti paaiškinanti priekabiavimo tarp moksleivių problemą. Kiekviena priežasčių grupė sąveikos procese gali veikti skirtingu intensyvumu, kurdama ydingą tarpasmeninių santykių sistemą, darydama įtaką atskirų klasių ir visos ugdymo institucijos bendruomenės mikroklimatui ir tapdama pavojinga sėkmingai sąveikos proceso dalyvių asmenybių raidai. Empiriniai duomenys rodo, kad patyčias sukeltantys veiksniai ir priežastys yra kompleksinio pobūdžio, taigi ir intervencija bei pagalbos teikimo procesas turėtų būti kompleksiškas.
- Tyrimas atskleidė, kad mokiniai nurodo kai kuriuos tinkamus pagalbos būdus ar jų paiešką patyčių situacijoje, nes ir patys yra išgyvenę šia problemą. Esant sudėtingoms situacijoms, šie būdai nėra pakankami. Patyčios mokyklose paplitęs reiškinys ir jas sukeliančios priežastys yra daugialypės, taigi ir pagalbos priemonių sistema turi būti kompleksinė, teikiama individualiu, šeimos, klasės, mokyklos bendruomenės lygmenimis etapais: pirmiausia nesudarant sąlygų patyčioms atsirasti, o atsiradus apraiškoms, telkiant specialistų komandą, šeimas ir ugdymo institucijos bendruomenę šiam procesui valdyti.

Literatūra

1. Damijonaitis, M. (Sud.) (2009). Patyčios Lietuvos mokyklose: problemos ir jų sprendimo būdai. *Švietimo problemas analizė* [interaktyvus]. Gruodis, 11 (39), p. 1–8 [žiūrėta 2010-02-23]. Prieiga internete: <http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/pr_analize/sv_prob11_Patycios_mokykloje.pdf>.
2. Frisén, A., Holmqvist, K., Oscarsson, D. (2008). 13-year-olds' perception of bullying: definitions, reasons for victimisation and experience of adults' response. *Educational Studies* [interaktyvus], 34 (2) May, p. 105–117 [žiūrėta 2010-03-05]. Prieiga per EBSCO Publishing.
3. Fleming, L. C., Jacobsen, C. H. (2009). Bullying and Symptoms of Depression in Chilean Middle School Students. *Journal of School Health* [interaktyvus], 79 (3), p. 130–137 [žiūrėta 2010-03-11]. Prieiga per EBSCO Publishing.
4. Gilligan, J. (2002). *Smurto prevencija*. Vilnius: Eugrimas.
5. Jean, C. (1996). Bullying in Schools and What to Do About It: [The article presents information about the book "Bullying in Schools and What to Do About It" by Ken Rigby]. *Family Matters* [interaktyvus]. *Spring/Summer 45*, p. 52 [žiūrėta 2010-03-14]. Prieiga per EBSCO Publishing.
6. Keinys, S. (Vyr. red.) (2000). Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
7. LR Nacionalinė smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008–2010 metų programa (2008). Vilnius.
8. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (1996). Vilnius.
9. Limber, S. P. (2004). Implementation of the Olweus Bullying Prevention Program: Lessons Learned from the Field. In D. Espelage & S. Swearer (Eds.), *Bullying in American Schools: a Social-Ecological Perspective on Prevention and Intervention* [interaktyvus], p. 351–363 [žiūrėta 2010-02-26]. Prieiga internete: <<http://www.google.com/books?hl=lt&lr=&id=Z0fqkR3aoYIC&oi=fnd&pg=PR11&dq=Bullying+in+American+Schools:+a+Social-Ecological+Perspective+on+Prevention+an>>

- d+Intervention&ots = -
 tnm7hJf03&sig = yIWgQSKPBmA_xL5GZ
 Y44tKMWD6l#v = onepage&q&f = false>.
10. Olweus, D. (2008). *Patyčios mokykloje: ką žinome ir ką galime padaryti*. Vilnius: Alma littera.
 11. Olweus, D. (1978). *Agression in the schools. Bullies and wipping boys*. Waschington, DC: Hemishpere Press.
 12. Olweus, D., Limber, S. P. (2008). *Olweus patyčių prevencijos programos vadovas mokyklos darbuotojams*. Vilnius. [s. n.]
 13. Pellegrini, A. D., Long, J. D. (2002). A longitudinal study of bullying, dominance, and victimization during the transition from primary school through secondary school. *British Journal of Developmental Psychology* [interaktyvus], 20, p. 259–280 [žiūrėta 2010-03-10]. Prieiga per EBSCO Publishing.
 14. Povilaitis, R. (2006). Patyčių prevencija mokyklose (kampanija „Nustok tyčiotis“). In *Vaiko teisės: psichosocialinės pagalbos vaikui, šeimai ir bendruomenei aspektai: tarptautinė mokslinė-praktinė konferencija*. 2006 m. gegužės 19–20 d. Vilnius. Vilnius: Efrata, p. 75.
 15. Povilaitis, R., Jasiulionė, J. S., Kurienė, A., ir kt. (2007). *Kuriame mokyklą be patyčių*. Vilnius: Multiplex.
 16. Povilaitis, R., Valiukevičiūtė, J. (2004). *Apie priekabiavimą*. Vilnius: Multiplex.
 17. Povilaitis, R., Valiukevičiūtė, J. (2006). *Patyčių prevencija mokyklose*. Vilnius: Multiplex.
 18. Robichaud, M. G. R. (2007). *Vaikas kenčia pažeminimus mokykloje*. Vilnius: Baltos lankos.
 19. Švietimo problemos analizė (2009) [žiūrėta 2010-09-26]. Prieiga internete: <http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/pr_analize/sv_prob11_Patycios_mokykloje.pdf>.
 20. Tratumas, M. L. (2003). Identify and reduce bullying in your classroom. *Intervention in School & Clinic* [interaktyvus], 38 (4) March, p. 243–246 [žiūrėta 2010-03-17]. Prieiga per EBSCO Publishing.
 21. Valeckienė, Dž. (2007). Patyčių tarp bendraamžių prevencijos strategijų mokykloje analizė: užsienio šalių patirtis. *Tiltai*, 4, p. 53–61.
 22. Valeckienė, Dž., Targamadžė, V. (2007). Patyčių bendrojo lavinimo mokykloje samprata: priežasčių, formų ir pasekmių diskursas. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 19, p. 159–171.
 23. Zaborskas, A., Cirtautienė, L., Žemaitienė, N. (2005). Moksleivių patyčios Lietuvos mokyklose 1994–2002 m. *Medicina*, 41 (7), p. 614–630.

Gauta 2010 10 16

ISSN 1392-5369

*Specialusis ugdymas. 2010. Nr. 2 (23), 44–55**Special Education. 2010. No. 2 (23), 44–55*

CAUSES OF BULLYING AND WAYS OF SOLUTION: VIEWPOINTS OF PUPILS OF A SPECIALISED EDUCATIONAL INSTITUTION

Daiva Alifanovienė, Odeta Šapelytė, Eglė Valančiūtė

Šiauliai University

P. Višinskio g. 25. LT-76351 Šiauliai

The article deals with the problem of bullying in order to reveal how children from specialized educational institution assess and describe the phenomenon of bullying and its causes, what kind of support they need and what ways of solving bullying are the most acceptable to pupils. To realize this aim quantitative (closed type questionnaire, N = 176) and qualitative (essays content analysis, N = 20) research approaches have been applied. The data of the research shows that pupils of a specialized educational institution face this problem; searches for the ways to eliminate bullying, the importance of the involvement of parents, pedagogues and other professionals into the a team has been stressed. The importance of rules foreseeing the boundaries of adequate behaviour, support to each other, empathy and an analysis of peer relationships are also emphasized. According to the respondents it is necessary to support both victims and bullies involving the whole school community. Empirical data show that factors causing bullying are of a complex character therefore, intervention and the process of rendering support should also be complex.

Keywords: *bullying situation, causes of bullying, ways of problem solving in the situation of bullying, pupils evaluations, specialized educational institution.*

Introduction

Lithuania is leading in the world according to the frequency and extent of bullying, increasing levels of aggressiveness and violence (both psychological and physical) in society beginning from the family as a private environment that is not publicly demonstrated, going into public spaces, seen in the bigger part of society (such as mass media, political arena, etc.), psychosomatic children's diseases and many more other factors state that bullying in our country reached the degree of an epidemic. The attitude towards bullying that exists in the society causes shock to the scientists interested in it. Humiliation of a human being in our country is so widely spread that often it is not treated as evil but accepted as a social norm; some parents and teachers explain bullying as a positive thing that toughens up a child and allows integration in a group. Meanwhile children start behaving like this because they feel underestimated and unloved and in order to raise their self-esteem they humiliate and bully others to make themselves feel stronger and better (Povilaitis 2006).

The *Dictionary of the Contemporary Lithuanian Language* (2000) describes bullying as

an action – doing evil on purpose for someone's displeasure or anger. The concept of bullying includes mockery, derision, cavil, nagging, abuse, teasing and insulting – these are subtle differences in the aspects of this phenomenon allowing the highlight of common features of such behaviour such as hurting someone on purpose, dominating, being angry and humiliating them.

Most foreign scientists who have analyzed the problem of bullying name it as aggressive repetitive behaviour when the strong hurt the weak with the purpose to cause physical or emotional pain. Bullying and harassment are also a constant pressure of a person or a group on a person who is weaker psychologically or physically. In the study by the authors the miscellaneous characters of this concept is becoming clear: harassment is one of the forms of aggressive and violent behaviour, it is a repetitive, usually group phenomenon, with an inherent misbalance of strengths as characteristic (Olweus, 1978; Olweus, 2008; Jean, 1996; Limber, 2004; Trautman, 2003; etc.). Scientists try to reveal the phenomenon of bullying in various aspects, e.g. Jean (1996), Olweus, Limber (2008) have explained the expressions and consequences of harassment, analyzed bullies' and victims' psychological

characteristics, Fleming, Jacobsen (2009) have been interested in the consequences of bullying, investigated the expression of aggression when a child experiences bullying, and after that the consequences of aggression in adults.

Harassment, bullying as a social, psychological-educational problem has been quite thoroughly analyzed in the works by scientists from many foreign countries (Norway, Sweden, Germany, Great Britain and others). There are not a great number of Lithuanian scientists who investigate this problem from scientific-academic and practical-applied aspects. Preventive, academic and practical research by Povilaitis, Valiukevičiūtė (2004; 2006), Povilaitis, Jasiulionė, Kurienė (2007), Zaborskas, Cirtautienė, Žemaitienė (2005), Valeckienė, Targamadžė (2007) has analyzed causes, forms, possible consequences of this complex problem, and the reduction of the prevalence of this phenomenon in educational institutions could be mentioned.

In our country children are protected from violence (physical, sexual, emotional) and also from neglect, by the Law on the Basics of Children's Rights Protection (1996) where child's main rights and freedoms are indicated including the right to personal inviolability and freedom (it is prohibited to torture, injure a child, humiliate his/her honour and dignity, to treat him/her with cruelty).

In order to reduce the prevalence of violence against children the Government of the Republic of Lithuania approved the National Programme of Prevention of Violence Against Children and Support for 2008–2010. the aim of which is to foresee and implement complex measures to eliminate violence against children starting with preschool institutions (*Zipy friends / Zipio draugai*) also primary (*Step by Step*) and basic schools (*Olweus*). The suggested judicial system and the system of social, educational, and psychological support measures is undoubtedly perceivable as a positive thing that can reduce the prevalence of violence. On the other hand, according to the data of the World Health Organization (2008), Lithuanian pupils are among those who experience most bullying.

Both practical and scientific relevance of the topic presupposes the following **problem questions of the research**: *how pupils studying at a specialized educational institution assess and describe the phenomenon of bullying, its causes,*

and what kind of assistance and ways of problem solving in the situation of bullying are the most acceptable according to pupils?

The research subject – the viewpoint of pupils studying at a specialized educational institution regarding the causes of bullying and its solution.

The research aim was to reveal, how pupils from a specialized educational institution assess the problem of bullying, its causes and its ways of solution.

The research methodology – in order to identify pupils' assessments quantitative and qualitative research approaches have been chosen. For quantitative research a closed questionnaire has been used that was developed referring to the research by Olweus (2008), Povilaitis, Valiukevičiūtė (2004), Valeckienė (2007). The questionnaire consists of blocks revealing psychological, educational, social and legal aspects of expression and the nature of the process of support. To verify the empirical data descriptive statistics (percentage frequencies; means, standard deviation) and non-parametrical methods of statistical analysis (*Kruskal-Wallis* criterion $p < 0.05$) have been applied.

In the qualitative research pupils' essays have been used, in which the specifics (concept, causes and consequences) of bullying in the school community have been revealed. The data has been processed by the method of content analysis, analyzing them according to the following diagnostic areas: the concept of bullying and its causes, ways of support, possible consequences. These research approaches have been chosen in order to reveal in more detail the nature and the expression of the social problem under investigation.

Sample of the research – in performing quantitative research (written survey) 4–10 grade pupils ($N = 176$) from a specialized educational institution participated, while qualitative analysis was applied to the content of 20 essays by 8–10 grade pupils (*content analysis*).

Assessments of causes of bullying and ways of solution: analysis of the results of the research

Analyzing empirical data related to the degree of the problem under investigation it was noticed that the majority of the respondents state that they are aware of this social problem and they have experienced bullying themselves (it is the opinion of about 80.7 % participants). Almost half

of the respondents (48.9 %), according to the research data, have become victims of emotional harassment, about one-tenth (11.9 %) have experienced physical bullying, one-fifth (21 %) of the respondents indicated that they have experienced bullying of both kinds, and 18.2 % state that they have not faced this problem.

As it is being stated, in Lithuania about 70 percent of pupils tend to bully and they experience bullying themselves, which is reflected by the data of the empirical research. The prevalence of bullying in Lithuania is investigated according to the international programme of Health Behaviour in School-aged Children – HBSC coordinated by World Health Organization. In Lithuania four surveys of pupils have been performed according to this programme – in 1994, 1998, 2002 and 2006 (*Švietimo problemos analizė*, 2009). As it is stated in official statistics recently in Lithuania the degree of bullying has started decreasing. The latest research shows that the extent of bullying is decreasing – only about 30 percent of boys and 17 percent of girls are bullies, 27 percent of pupils state that they experience bullying 2–3 times a month or more often (for comparison: in Sweden – only about 4 percent, in Latvia and Estonia about 22 percent, in Russia 16 percent, in Germany 14 percent) (*Švietimo problemos analizė*, 2009, www.smm.lt/svietimo_bukle).

During the research one of the most important problematic areas was related to the ways of solving the problem of bullying: *how do pupils themselves who often face the fact of bullying tend to solve this problem? Which ways of assistance according to pupils are the most appropriate in solving the problem analyzed?* The respondents were given statements indicating various possible ways of support in bullying situation that had to be assessed as appropriate, less appropriate or inappropriate. The theoretical model of support in the questionnaire consists of 4 blocks: **psychological** – *conversations with parents, support from psychologist-psychotherapist, diary, psychologist's group work with children who bully, etc.*; **educational** – *organizing conferences on bullying, meeting with police officers, psychologists, medical workers, organizing extracurricular events on the*

prevention of bullying, etc.; **social** – *lectures on bullying delivered by specialists for teachers, encouraging tolerant behaviour, direct response to bullying and stopping it, etc.*, and **legal** – *money fines, educative fines, resistance by actions, replication by words, etc.* Pupils' assessments of the most appropriate ways of solving this social problem are presented in Table 1. Ways chosen to solve the problem are listed with regard to their opinion by rating order.

The results of the research showed that among the most frequent suggested solutions are conversations with parents (psychological block) ($M = 3.4$); taking responsibility for the damage made ($M = 3.27$); educative fines for a person referring to school's rules ($M = 3.18$) (legal block). Slightly less frequently chosen were the creation of a specialists' team: pedagogues, psychologist, social pedagogue, administration, representatives of pupils and parents ($M = 3.17$); partnership: school, police, medical workers, parents, psychologists ($M = 3.13$); direct reaction to bullying and stopping it ($M = 3.12$); the creation of a school activity plan against bullying (social block) ($M = 3.11$). Least frequently pupils chose solving the problem by "Peer-to-peer" group ($M = 1.97$), individual way of solving without telling anyone ($M = 2.32$) and diary ($M = 2.33$).

The majority of solutions were chosen from the psychological block. It is possible to state that for pupils the communication with adults (parents, social pedagogues), talking about problems, looking for help in pedagogical psychological services, working in groups with victims and aggressors are important. Writing diaries ($M = 2.33$), individual solutions ($M = 2.32$) or support by telephone through a child line ($M = 2.53$) were less frequently chosen. It is likely that in solving this complicated problem pupils do not tend to rely only on their own strengths such as writing diaries, keeping silent about a difficult situation or sharing it with peers on the telephone. According to children, in solving it the participation of adults and professionals is necessary.

Table 1

Assessment of the most appropriate ways to solve the problem of bullying (scale from 1 to 4)

Blocks	Ways of solution	M	SD
Psychological	Conversations with parents	3.40	0.881
	Psychologist's discussions with parents, whose children are bullies or victims of bullying	3.16	1.055
	Assistance from pedagogical psychological service	3.06	0.977
	Conversations with social pedagogue	3.05	1.076
	Psychologist's group work with children who are bullies	3.03	1.114
	Individual self-reflections	2.97	1.139
	Psychological-psychotherapist's support	2.86	1.078
	Analysis of a situation related to bullying	2.81	1.066
	Psychologist's group work with children who are bullied	2.77	1.204
	Conversations with friends	2.74	1.092
	Support by telephone (children's line)	2.53	1.099
	Diary	2.33	1.163
	Individual way of solving without telling anyone	2.32	1.203
Educational	Meetings with police officers, psychologists, medical workers	3.09	1.057
	Developing (analysis) of school's internal rules	3.02	1.033
	Regular meetings with children during which knowledge about bullying and empathy are increased	3.01	1.137
	Creation of bullying-unfriendly environment	3.00	1.126
	Provision of information about bullying for school community	2.97	1.033
	Creation of the climate of trust in school	2.92	1.074
	Organizing class meeting or lessons about bullying	2.86	1.119
	Organizing conferences on bullying	2.78	1.111
	Promotion of information about prevention of bullying	2.78	1.057
	Reducing discrimination during group lectures	2.76	1.052
	Organizing extracurricular events on prevention of bullying	2.74	1.070
Social	Creation of specialists' team: pedagogues, psychologist, social pedagogue, administration, representatives of pupils and parents	3.17	0.999
	Partnership among school, police, medical workers, parents, psychologists	3.13	1.030
	Direct reaction to bullying and stopping it	3.12	1.048
	Creation of school activity plan against bullying	3.11	0.991
	Encouraging tolerant behaviour	2.95	1.120
	Specialists' lectures for teachers on bullying	2.93	1.042
	Solving situations in a family (pedagogues are not aware)	2.89	1.039
	Fines for teachers for indifference towards bullying	2.82	1.116
	Solving situations in peer environment	2.81	1.072
Creation of "Peer-to-peer" group	1.97	0.976	
Legal	Taking responsibility for the damage made	3.27	0.975
	Educative fines for a concrete person referring to school's rules	3.18	1.062
	Educative fines according to school's rules	3.07	1.042
	Reporting to the police	2.95	1.142
	Looking for support among friends	2.94	1.104
	Money fines	2.89	1.178
	Ignoring bullying	2.73	1.244
	Replication by words	2.61	1.126
	Resistance by actions	2.49	1.193
	Making friends with bullies	2.43	1.163

In the social and educational blocks pupils also agree that specialists should participate in solving a situation of bullying and harassment.

According to the respondents it is necessary to create teams of specialists (psychologists, pedagogues, medical workers, police officers)

($M = 3.17$), in educational institutions to develop activity plans and create an anti-bullying environment and rules ($M = 3.02$), to provide pupils with the knowledge about solving this problem ($M = 3.01$). Nevertheless, the respondents less frequently choose interactive ways, more encouraging activity and activeness: creation of peer groups ($M = 1.97$), analyzing situations in peer environment ($M = 2.81$), organization of extracurricular activities ($M = 2.74$), etc.

In the legal block pupils pay most attention to taking responsibility ($M = 3.27$) and educational sanctions ($M = 3.18$). Verbal ($M = 2.61$) and non-verbal resistance or even making friends with bullies ($M = 2.43$) were less frequently chosen by pupils.

Referring to the research data it is possible to state that pupils not only have faced bullying and harassment but also often foresee and choose appropriate ways of eliminating bullying, such as involving parents, pedagogues and other professionals, developing a team responsible for the creation of bullying prevention strategy. According to pupils, it is necessary to

create rules foreseeing the boundaries of adequate behaviour, developing pro-social behaviour, supporting others, empathy, analysis of peer interrelations. In the respondents opinion it is necessary to support both – victims and bullies involving families, specialists and school community (lectures, class meetings, conferences, other extracurricular activities). Peer-to-peer support, support from a child line, writing diaries or keeping silent about a problem at all is less frequently chosen.

Relations between indicated ways of solving the bullying situation, demographic, and other variables. The research attempted to find out how pupils of a specialized educational institution assess ways of solving bullying as a social problem with regard to gender, age and through their experience from the viewpoint of bullying.

The assessments of girls (40.3 %) and boys (59.7 %) in finding solutions differed as it was expected, because it is noticed that the degrees of bullying among girls and boys significantly differ (Table 2).

Table 2

Assessment of the most suitable ways of solving the bullying situation according to gender (scale from 1 to 4)

Statement	Girls M	Boys M	p*
Psychologist's discussions with parents, whose children are bullies or victims of bullying	3.39	2.98	0.043
Regular meetings with children during which knowledge about bullying and empathy are increased	3.26	2.83	0.046
Organizing class meeting or lessons about bullying	3.11	2.69	0.012
Situation analysis (case studies)	3.00	2.68	0.050
Support by telephone (children's line)	2.75	2.39	0.040
Diary	2.63	2.12	0.003

* $p < 0.05$

Girls of a specialized educational institution ($M = 3.39$) in comparison with boys ($M = 2.98$) agree to a greater extent with support such as *psychologist's discussions with parents, whose children are bullies or victims of bullying* ($p < 0.043$). Girls also more than boys tend to agree with *regular meetings with children during which knowledge about bullying and empathy are increased* ($p < 0.046$), *organizing class meeting or lessons about bullying* ($p < 0.012$), *analysing the concrete situations (cases)* ($p < 0.050$), *supporting*

by telephone in children's line ($p < 0.040$), *writing diaries* ($p < 0.003$). Research results of scientists analyzing the differences of the expression of harassment between genders found that boys more often experience direct harassment and bullying (Olweus, 2008; Gilligan, 2002; etc.). Meanwhile girls are more emotional, subtler therefore, they more often face indirect harassment (isolation, unwillingness to communicate in a classroom). Thus, in their opinion, appropriate ways of solving the problem

of bullying are related to communication, organization of conversations, discussions, meetings with peers, parents, psychologists, case studies and individual thinking over, reflection and writing diaries. Moreover, the authors state that boys may also face indirect bullying, but they themselves bully girls more often.

During the research pupils' evaluations were sought about the most appropriate ways of solving the problem of bullying according to age (Table 3). The respondents are pupils of a basic school, therefore, three groups were chosen according to their ages: junior, medium and senior pupils.

Table 3

**Assessment of the most suitable ways of solving the problem of bullying according to age
(scale from 1 to 4)**

Statement	Junior pupils M	Medium pupils M	Senior pupils M	P
Taking responsibility for the damage made	3.23	3.00	3.47	0.041
Direct reaction to bullying and stopping it	2.90	2.96	3.41	0.019
Creation of the climate of trust in school	2.75	2.71	3.20	0.027
Looking for support among friends	2.90	2.60	3.20	0.016
Analysis of a situation related to bullying	2.49	2.71	3.14	0.003
Solving situations in peer environment	2.62	2.60	3.10	0.040
Support by telephone (children's line)	2.27	2.48	2.79	0.024
Making friends with bullies	2.33	2.13	2.70	0.027

In choosing the most suitable ways of solving the problem of bullying according to age, the senior pupils rather than junior pupils (comparing both age groups) tend to agree with all aforementioned ways of support. The evaluations of junior pupils differed regarding different ways of solving the problem of bullying. For example, in analyzing the ways of solving the problem of bullying attributed to the psychological support block such as *analysis of a situation related to bullying* and *support by telephone (children's line)* it is noticed that a statistically significant difference between the three age groups is namely between the senior and junior pupils. Senior pupils also ($M = 3.47$) rather than junior ($M = 2.90$) tend to agree with the statement that in cases of bullying it is worth choosing a *direct reaction to bullying and stopping it*. Meanwhile, the evaluations of senior pupils in comparison with medium pupils have a greater statistically significant difference in assessing ways of solving the problem of bullying attributed to legal and social help blocks, where senior pupils also tend to agree with the aforementioned ways of solution.

Scientific research shows that among senior pupils the tendencies of a decrease in

bullying are noticed: degrees of this social and educational problem and the number of victims are decreasing (Olweus, Limber, 2008, Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2004; Valeckienė, 2007; etc.). In spite of this fact, according to the authors, the tendency is also becoming clear that senior pupils start bullying junior pupils, while the number of victims among them is decreasing; the number of cases of direct physical harassment and bullying is also decreasing. It is likely that the aforementioned ways of solving the problem of bullying chosen by senior pupils highlights the fact that senior pupils learn ways to solve the problem of bullying, protection, getting out of such situations; in senior age the respondents become less vulnerable, may react to the situations of bullying and analyze them or ask for support in comparison with younger pupils

The research attempted to reveal the most appropriate ways of solving the problem of bullying suggested by pupils who have *experienced bullying*. During the research the respondents were divided into groups according to the kind of bullying experienced (physical, emotional, complex); the group that had not experienced this social problem was also distinguished (Table 4).

Table 4

**Assessment of the most suitable ways of solving the problem of bullying according to experience
(scale from 1 to 4)**

Statement	Physical bullying M	Emotional bullying M	Physical and emotional bullying M	No experience of bullying M	P
Direct reaction to bullying and stopping it	3.19	3.01	3.54	2.88	0.028
Reporting to the police	2.81	2.81	3.49	2.78	0.005
Money fines	2.86	2.78	3.32	2.69	0.052
Individual way of solving without telling anyone	2.95	2.13	2.42	2.31	0.049
Solving situations in a family (pedagogues are not aware)	3.19	2.84	3.16	2.53	0.035

The analysis of the most appropriate ways of solving the problem of bullying from the viewpoint of pupils' experience revealed the following differences: pupils experiencing complex bullying, i.e. both physical and emotional bullying in comparison with pupils who had not experienced any bullying tend to agree to a greater extent with such ways of support as *direct reaction to bullying and stopping it, reporting to the police, money fines*. Meanwhile pupils who had experienced physical bullying ($M = 2.95$) tend to agree to a greater extent with *individual ways of solving without telling anyone* than pupils who experience emotional bullying ($M = 2.13$). As it is stated, direct physical bullying usually occurs in the presence of observers, and in society the theme of naming them and the solution is not treated seriously enough, the relevance of the problem is not perceived by many adults (Valeckienė, Targamadžė, 2007). Because of misunderstanding others and the feeling of shame and weakness, victims of physical bullying more likely to seek individual solutions. It is also partially proved by the fact that pupils who experience physical bullying ($M = 3.19$) more frequently choose help in a family when pedagogues are not aware of the bullying ($M = 2.53$). The data of the research has shown that the respondents choose rather strict ways of

solving the problem of bullying (money fines, reporting to the police, direct reaction to bullying and stopping it) that are rarely applied in contemporary schools of Lithuania. These tendencies change, the process of social and educational support becomes more complex: prevention of the causes of violence, social educational support, rehabilitation measures. It is not enough to accept responsibility for bullying or remuneration for torn clothes or other damage in bullying. In this case not only sanctions are necessary but also the organization of the process of psychological and social support, complex multidimensional solutions of the problem of bullying is necessary.

Assessment of bullying as a social educational problem and its' causes at school.

The research attempted to analyze pupils' assessments of bullying as a social and educational problem in the school community. For that purpose a qualitative approach was used to deepen the research through an analysis of the essays written by senior grade pupils ($N = 20$). The data was processed using the method of content analysis according to the diagnostic areas; concept of bullying and its causes, ways of support and possible consequences (see Table 5).

Table 5

Concept of bullying and its causes

CATEGORY	SAMPLES OF STATEMENTS	FREQUENCY
Concept of bullying	<i>"One of the ways for a teenager to show strength", "... example of psychological violence and injuring child's psychics on purpose", "... one of the ways to demonstrate superiority against the others", "... a very popular occupation nowadays".</i>	4
Raising personal social status	<i>"... some want to belong to a group so they bully, others want to show off for their friends", "if a child who bullies sees that everyone likes it and such behaviour causes laughter, he feels like having made a heroic achievement", "... maybe friends make the biggest influence", "they bully others only to please their friends", "... wish to please friends".</i>	5
Interpersonal relations in a family	<i>"Its is often family's influence", "May be family members unwillingly push a child to behave like this", "Constant quarrels, divorce, pressing to learn or to achieve the highest results in any other activity naturally suggests to a child that he has to protest", "We can judge about many children from their parents", "I think that parents are guilty if children bully because they had not been able to bring up a good and honest child"...", "Some of children experience bullying at home, too".</i>	6
Lack of social abilities	<i>"Children <...> who think that violence is the best way to solve problems", "... disagreements, different opinions. Children think that disagreements may be best solved by fight or psychological violence".</i>	3
Social situation of a family	<i>"Pupils who received better marks are called nerds, sometimes they are bullied by those who got worse marks, because, I think, they envy", "... children who live in social risk families are bullied most often", "The majority of children bully because of envy...", "The majority want to communicate with those who have better social status...", "... bully's family and everyday problems that make him nervous, irritable, but maybe he simply feels superior to others", "... bullying exists because of the lack of behavioural culture or inappropriate example of adults".</i>	6
Appearance, clothing, style	<i>"Most often causes of bullying are unfashionable clothes, extraordinary style of clothing, traits of character", "Most of children bully because of appearance, clothes...", "They mock at everything: small height, stout or very thin constitution, cheaper clothes, shoes, not pretty face, teeth, hair", "If you have a distinctive style or a bit different appearance from the others you receive negative compliments", "Most often the causes of bullying are related to pupils' appearance, traits of character, abilities", "A big problem – bullying because of appearance".</i>	6
Influence of information technologies	<i>"In my opinion one of the causers of bullying and violence is television", "I think that enormous influence on such terrible behaviour of children is made by press and television", "Child spends most of free time in front of TV, and then in the yard tries to repeat what a favourite cartoon character did".</i>	3

The qualitative data shows that pupils, narrowly, perceive what bullying is (psychological or physical violence, demonstrating strength, injuring others, demonstrating superiority), and point out that it is a frequent phenomenon in the communities of educational institutions. It is likely that they themselves are potential active or passive participants of a bullying situation, observers or performers of other roles. It is evident that bullying becomes a relevant social, psychological and educational problem in educational institutions.

An analysis of the research data shows that important causes of bullying lie within pupils themselves: it is the wish to belong, to please, to be important in a group; quite a few understand it as a perfect activity, heroic achievement that may create conditions to get a high status in a group ("wish to show off for their friends", "he feels like having made a heroic achievement", etc.). Although, according to the authors (Valeckienė, Targamadžė, 2007, Frisen, Holmqvist, Oscarsson, 2008) the causes of bullying at a personal level are important, but most often they are not

determinant, it is most likely related to the dissatisfaction of a child's need for security. Bullies are often characterized by aggressiveness, by their favourable attitude towards violence, through causing repetitive physical or emotional pain to other children that gives them satisfaction; also their learning achievements are not high. There is also a lack of empirical data as to what extent the reasons for bullying are at an individual personal level or belong to the influence of the social environment.

A lack of social abilities is also named as a possible reason of bullying among peers. Lack of these abilities is also explained by the authors (Pellegrini, Long, 2002; Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006) by the influence of child's closest environment and family. Causes of bullying lying in a family are caused by a lack of love and care, a failure of parents' supervision, parental humiliation of children, physical punishments, absence of clear behaviour boundaries and through having an unstable structure in the family. The researchers (Damijonaitis, 2009; Valeckienė, 2007) point out that potential bullies most often live in unfavourable social environments, where poverty, alcohol/drug abuse, divorce and constant conflict are frequent.

In the opinion of the majority of the aforementioned authors, low self-esteem, rather low status in a group, lack of self-confidence may be characteristic to the victims of bullying. The respondents enumerate that possible causes of bullying may be slighter physical attraction, obesity, poorer clothes, etc. A family's social status and poverty is a risk factor influencing bullying too. Children from poor families because of their appearance, clothes ("They mock at everything: small height, stout or very thin constitution, cheaper clothes, shoes, not pretty face, teeth, hair") often become the objects of bullying (Olweus, 2008; Robichaud, 2007). Such

children accept the roles of a "loser", lack self-confidence; they can be rejected by peers, feel lonely and they tend to conform. Moreover, according to the authors, these features may also form because of special work of pedagogues and school administration, when the most attention in educational institutions is paid to pupils' cognitive development, but not to the development of children's personality and feelings; teachers' evaluations, accentuation of child's features and reporting this to others also become important.

The respondents named mass media and information technologies as possible causes of bullying where there are examples of aggression resulting in the cause of conflict situations later. Bullies often watch horror, violence, action films, are more aggressive and tend towards delinquent behaviour (Valeckienė, 2007).

An analysis of the research data, through the scientists' empirical and theoretical summing-up shows that bullying is influenced by *internal* individual factors lying in a child's personality and *external* factors of the family and educational institutions. One certain group of causes explaining the problem of bullying among pupils is not indicated. Every group of causes in the process of interaction may act with different intensiveness creating a vicious system of interpersonal relations, influencing the micro-climate of the particular classes and the whole community of the educational institution and becoming dangerous for the successful development of the personalities of the participants of interaction processes. The research shows that factors causing bullying are of a complex character therefore, both intervention and the process of support should be complex as well.

Performing qualitative research we wanted to find out how pupils see the possible ways of solving the problem of bullying (Table 6).

Table 6

Ways of support in a situation of bullying

CATEGORY	SAMPLES OF STATEMENTS	FREQUENCY
School uniforms at school	<i>"I think at school this problem could be solved by "school uniforms", they would make everyone equal", "The first step to solve the problem should be compulsory uniforms worn in classes, thus inequality in schools would be solved", "They often mock at child's clothes, so at school it would be possible to wear uniforms, with them bullying would decrease"</i> .	4
Ignoring bullying	<i>"... people should pay attention to their speech, remarks", "Of course, if people simply did not pay attention to bullying and did not show any emotions, there would not be reason for bullying anymore", "... you need only not to pay attention even if it is so hurting or unpleasant", "When you hear mocking at school you should just laugh and not pay attention to it", "Maybe if we do not pay attention, bullying will disappear?", "There are many children who do not pay attention to mocking because they see that a person who mock is envious, wanting to achieve many things, still not by work but by speaking", "... for conclusion I will give a piece of advice, if they mock at you, do not pay attention, if they laugh at you laugh together, then a bully will get lost"</i> .	7
Significance of parents in educational process	<i>"Psychologically insecure child is most easily hurt, so, parents, do not forget that your son or daughter needs not only new shoes or a computer, but also warmth, support, listening", "in family a child must feel valuable". "Adults should develop new, more tolerant and more cultured society", "... suitable upbringing developing in children feeling of love, friendliness and compassion should reduce this problem", "... Lectures for parents in which it would be reminded to them how to control themselves, in what ways they can help their children contribute to a solution of the problem of bullying". "Parents should communicate with their children a lot and openly", "It is very important for a child to feel support and care from the near ones", "Parents' upbringing has very big influence on child's thinking and viewpoint", "When bringing up their children parents should teach them friendliness, tolerance and compassion", "Seeing beautiful relationship at home, the example shown by elder sisters or brothers children will be warmer and more pleasant", "...to teach their children to be more tolerant, polite"</i> .	11
Educative activity	<i>"... to organize more often various seminars for pupils developing the sense of unity", "various projects, seminars about the problem and impact of bullying would really make many of them think", "I am glad that at school, in the society there are events motivating to reduce children's bullying and reduce violence"</i> .	3
Applying sanctions	<i>"Large money fines should be appointed for the use of physical and psychological violence against an adolescent", "imprisonment", "Bullies and actively participating persons should be informed and warned that bullying is to be punished"</i> .	3
Pupils' maturity	<i>"As long as a child himself/herself does not realize what he/she is doing and how it affects another person, nothing will change", "Children should grow out of the age of bullying", "Teenagers grow out of this age, but I am not sure about small children"</i> .	3
Empathy	<i>"But why could not we help children, for whom life is not so generous and do not reject them", "Let us not stay indifferent when we hear an angry word and stop assessing each other", "Most of them turn their backs on a child who is hurt and do not hold back a bully", "All children can help each other to reduce delinquency, bullying and violence, because it is we ourselves who cause it in our surrounding world"</i> .	4

Family and parents' participation in the educational process is indicated in the respondents' essays as an important means of support and prevention (*"children need warmth, support, listening", "parents should contribute to solving the problem of bullying", etc.*). Upbringing based on physical strength, violence

and emotional outbursts may stimulate the child to take on the model of aggressive behaviour and its application to weaker ones. The extremities of upbringing styles from hyper-care to neglect also may create favourable conditions for the formation of inappropriate behaviour and bullying. On the contrary, as the respondents point

out, in the families where parents “communicate a lot and closely, teach tolerance and compassion, treat a child as equal....etc.” it is likely that a child would have suitable conditions to grow as a mature and caring citizen, not indifferent to other’s feelings.

Some respondents indicated that in order to avoid a situation of bullying it is necessary not to pay attention to it, in this case there will not be any reason to bully anymore (“*maybe if we do not pay attention, bullying will disappear?*”). Scientists describe such way of reacting to bullying as suitable in some cases, together with other alternatives of reacting: withdrawing from a situation, turning off, looking for support.

Pupils state that the educational institution should take care of decreasing the extent of bullying: *implementing school uniforms or even applying fines*. There is no doubt that the educational institution should become one of the constituents of the solution of the problem of bullying together with children, families and society. It should not restrict itself by separate measures but create a united strategy of decreasing bullying in a multi-staged level including pupils and families, classes, community of educational institution, integrating legal, social, psychological and educational aspects.

It is seen from the data of the research that pupils point out some appropriate ways of support or the search for them in a situation of bullying because they had experienced this problem themselves. In complicated situations these ways are not sufficient. Bullying is a widespread phenomenon at schools and it has multiple causes therefore the system of support measures should also be complex ones, rendered on individual, family, school, community levels. Systematic preventative activity should be performed at all stages in order to decrease the problem of bullying. Firstly, if it is possible it is necessary to eliminate the causes, not to create conditions for violent behaviour to appear and encourage pro-social behaviour by educational means. Such primary preventive means is described by the authors as especially important and significant. Early intervention or secondary preventative activity is meant to distinguish risk groups (neglected children, children of low social status, rejected children) and to promote the work of the specialists providing the support to these children. Finally, immediate action is necessary to deal with developing dangerous situations so that aggressors

should not injure others and themselves (Gilligan, 2002; Povilaitis, Jasiulionė, Kuriene, 2007). The authors point out that primary educational prevention is the most efficient that eliminates the causes of harassment and aggressiveness. Further prevention is susceptible to final, judicial educational and psychological resources but far less effective.

Conclusions

- Recently bullying among peers is becoming a threatening problem. The research data shows that pupils at a specialized educational institution understand what bullying is, they have faced this problem, they also foresee and choose appropriate ways of eliminating bullying, such as involving parents, pedagogues and other professionals, formation of a team responsible for the creation of anti-bullying strategies. According to pupils it is necessary to create rules foreseeing the boundaries of appropriate behaviour, developing pro-social behaviour, supporting others, analysing peer interrelations and ensuring empathy. The respondents think that it is necessary to give support both to victims and bullies involving families, specialists and the school community.
- The research results analyzing the differences of the expression of harassment between genders found that boys more often experience direct harassment and bullying and. Meanwhile girls are more emotional, subtler therefore they more often face indirect harassment. Thus, in their opinion, appropriate ways of solving the problem of bullying are related to communication, organization of conversations, discussions, meetings with peers, parents, psychologists, case studies and individual thinking over, reflection and writing diaries. Moreover, the authors state that boys may also face indirect bullying, but they themselves bully girls more often.
- Research shows that among senior pupils there is a tendency of decreased bullying : degrees of this social and educational problem and the number of victims are decreasing. It is likely that aforementioned ways of solving the problem of bullying

chosen by senior pupils highlight the fact that senior pupils learn ways to solve the problem, protection, getting out of such situations; in senior age the respondents become less vulnerable, they may react to the situations of bullying and analyze them or ask for support.

- An analysis of the research data and scientists' empirical and theoretical data show that bullying is influenced by *internal* individual factors in a child's personality and *external* factors of family and the educational institution. One certain group of causes able to explain the problem of bullying among pupils is not indicated. Every group of causes in the process of interaction may act with different intensiveness creating vicious systems of interpersonal relations, influencing the micro-climate of particular classes and the whole community of the educational institution. This is dangerous for the successful development of the personalities of the participants of the interaction process.

Empirical data shows that factors causing bullying are of a complex character therefore, both intervention and the process of support should be complex too.

- The research data shows that pupils point out appropriate ways of support or search for them in a situation of bullying because they have experienced these problems themselves. In complicated situations these solutions are not sufficient. Bullying is a phenomenon common at schools and it has multiple causes, therefore, the system of support measures should also be complex, provided on individual, family, school, community levels and in stages: firstly through not allowing the conditions for bullying to develop, and in cases where it does to gather a team of professionals, families and the school community to manage this process.

**References attached to the original paper
(pp. 42–43)**

Received 2010 10 16